

ÍRÓNÓK A TÜKÖR ELŐTT

SZÉPIRODALMUNK egyik bájos vitrindarabja, Gyulai Pál fiatalkori elbeszélése — „Nők a tükör előtt“ — önkénytelenül vetődik fel emlékezetünkben, ha címet keresünk egy dolgozathoz, amely asszonyi írásokról kíván beszámolni.

Van-e őszintébb tükre arcunk belső tekintetének, mint az írás, a könyv? Az ifjúkor ruganyos frissességét, az érett kor fölényes biztonságát, az öregkor derűs bölcsességét éppoly híven föltárja, mint amilyen kíméletlenül elárulja az elsőnek éretlen eltévelyedéseit, a másodiknak makacs erőszakosságát, a harmadiknak szenilis gyöngeségeit.

Ebben a tükörben régente inkább csak férfiak tetszelegtek. A nők egy kecses toalett-tükörrel is beérték s boldogak voltak, ha e kevésbé árulkodó foncsoros üveglap előtt elkendőzhették arcuk parányi szepelőit, eltüntethették őszülő hajfürtjeiket s atropin-cseppekkel fölélesztették szemük hamvadó tüzét. Mióta azonban a társadalmi fejlődés s az élet kíméletlen parancsa férfit és nőt egy vonalba sodort, mióta gyár, üzem, műhely és hivatal mindkettő előtt egyformán nyitva áll, a művészetek berkeiben is egyre sűrűbb a női név.

A magyar irodalomba a nők a múlt század második felében vonulnak be. Iduna, Dalma, Flóra, Leona, Malvina, Emilia s hasonló szende nevek fátylában lépnek a nyilvánosság elé az akkoriban oly divatos „szépirodalmi divatlapok“ hasábjain. A saját neve alatt szerepelgető Szendrey Júlia már az öntudatos, modern írónő típusa, akit nemcsak a költő-férj kölcsönzött múzsája ihlet, de írói becsvágy s számos külföldi példa ösztönöz. A korábbi másfél század egy-két költőnője, mint Petróczi Kata Szidónia, Újfalvi Krisztina, a szerves fejlődés vonalán kivüleső, kivételes jelenség.

Íróink osztatlan lelkesedéssel fogadták széplelkű pályatársaikat, egyrészt mert hírnevüket igazán nem veszélyeztették, másrészt mert az udvarias bók, a gavalléria és a teljes hódolat akkor még föltétlenül kijárt a „gyöngye nemnek“. Talán Gyulai Pál volt az egyetlen, aki az írónőségnek, ennek az elharapódzó divatnak káros következményeire szigorúan rámutatott, nem annyira az irodalmat, mint inkább a családi élet egyensúlyát féltve írónőink tömeges föllépésétől. Komoly figyelmeztetésének élénk hatását s a körülötte támadt kavarodást eléggé jellemzi, hogy említett elbeszélése („Nők a tükör előtt“) írónőfigurájának éles rajza miatt Arany János is jónak látta szerkesztői védelmére kelni. Egyébként érdekes tudni, hogy Gyulai későbbi pályáján ismételten előfordult, hogy művészi igényekkel fellépő és kizárólag művészetükben megbírált hölgyek, színésznők csodálatosképpen mégis „nőiségükben“ érezték magukat megsértve.

Ma már, amikor a nők társadalmi helyzete teljesen átalakult, amikor a világirodalom egy Ellen Key és Karin Michaelis nevét jegyzi, s egy Selma Lagerlöf és Sigrid Undset személyiségén át tőlük a legmagasabb hivatalos elismerést, a Nobel-díjat sem tagadja meg, amikor végül az újabb magyar literatúrát is nem egy asszonyírás maradandó értékkel gazdagítja, ugyancsak meddő próbálkozás lenne az évtizedekkel ezelőtt elhangzott kifogásokat és aggályoskodást fölleveníteni. Sőt e sorok írója úgy véli, hogy már maga a hagyományos eljárás, mely szerint nőírókról külön fejezetben szólnunk, félig-meddig igazságtalan, mert könnyen félreértésre adhat alkalmat. Látszólag ez is csak olyan másodrendű szempontoknak kedvező distinkció, mint aminő például a „pesti“, „hazafias“, „kozmetopolita“, „főrangú“ stb. író-elnevezés — mintha bizony az író lakcíme, politikai felfogása vagy éppen születése, nem pedig egyedül írói egyénisége volna értékének legfőbb zsinórmértéke! Futólagos vizsgálat is rávezet azonban arra, hogy e megkülönböztetés mégsem konvencionális sablon.

Az írás minden bizonnyal van olyan jellegzetes mozdulata a léleknek, mint a testnek a futás vagy a dobás. S ha a férfiszem a szaladó vagy labdadobó nő suta gesztusában nembeli specialitást ismert fel, úgy bizonyára hasonló ösztönös felismerés vezet a kritikát abban, hogy a nőíróban női determinánsokat emeljen ki, ha mindjárt olyan kétes értékű dicséret formájában teszi is ezt, mint legutóbb egyik írónőnkre egyik kritikusa, hogy t. i. „nincs benne semmi nőies...”

Ady szép strófája „A verselő asszonyokéhoz” voltaképpen szintén ezt a vitális kritikai szempontot fogalmazza újra:

Nővéreim, verselő asszonyok,
Hogyan látjátok ti a Szépet?
Szebben kacag, hangosabban zokog
Tibnetetek az élet?

Két-három évtizeddel ezelőtt az olvasó elsősorban asszonyi dokumentumokat várt az írónőtől; kiismerhetetlen, sejtelmes titkokat, melyekhez férfi soha el nem juthat, a női lélek állítólagos misztériumának feltárását, egyszóval legalább is olyan szenzációkat, mint valami egzotikus világrészből érkező vagy idegen planétáról idecsöppent utastól. Minthogy pedig nem akadt írónő, aki a felfokozott várakozásnak képes lett volna megfelelni, — a kíváncsiságában csalódott tábor, mint póruljárt szerelmes, a kiábrándultság maszkjában sértődötten fordult el minden asszonyi írástól. Ilyen körülmények között nem csoda, ha kritika és közvélemény az írónőket jóideig a következő három kategóriába sorozta: 1. aki elmésen pletykálgatva kilószámra méri ki jóismerősei húsát, 2. aki elszántan és a nő csodás alakoskodó képességével utánozza valamely népszerű író modorát, végül 3. akinek szubjektivitása őszinte erotikus exploziókban nyilatkozik meg. Idők jele már, amikor e rosszmájú skatulyázás helyett a nőíróban elsősorban az írókat keresik.

Már most, ha ez osztályozással járó pejoratív mellézköngét ismerve, bár meg nem engedve, magunk is a hagyományos elkülönítés keretében elemzünk néhány új magyar regényt, nem annyira a szer-

zők külső, mint inkább írásaik belső kapcsolata alapján tesszük ezt, kizárólag a könyvek sajátos impulzusától nyugtalanítva. Újabb regényirodalmunkban különben is oly nagy számmal találunk írónóket, hogy egy efféle csoportosításban legalább akkora szerepe van az olvasmányainkat kezünkre játszó véletlennek, mint amekkora a recenziót tervező és kialakító szándékosságnak...

A könyvek újsága volt az összeválogatás főszempontja. A lehető legfrissebb regénytermés egy csoportjáról, nem pedig írónőink legjava terméséről kívánunk képet adni. Ez utóbbi esetben bizonyára nem mellőzzük vala több kiváló asszonyírónk értékes munkásságát, élükön Kaffka Margit eredeti lüktetésű, keserű-zamatú írásaival. Különös sajnálattal adózunk amiatt, hogy egyik legkitűnőbb írónőnk, Tormay Cécile hosszú évek óta pihenteti regényíró tollát s így ez alkalommal erőteljes és végtelenül finom írásművészete méltánylását mellőzni vagyunk kénytelenek.

Az alábbi névsort könnyen lehetne fölcserélni, szűkíteni vagy kiegészíteni, a kép csak részben módosulna az írói valőrök vagy női karakterisztikumok rovására. Berde Mária és Gulácsy Irén nevét akkor se hagyhatnák ki, jóllehet könyveiket szemlénk már ismerette.¹ Szerencsés belső kapcsolatot létesít e regények között valamennyinek női főalakja. E közös női főalak megannyi változata — mint burkolt szubjektív tartalom — hat írói egyéniség színes spektrumát bontja ki.

BERDE MÁRIA jónevű magyar író volt még mielőtt „erdélyi író“ lett volna s „erdélyi író“ volt már akkor, mikor ez az elnevezés még nem is létezett. „Földindulás“ c. regényével tehát nemcsak mint újabb regénytermésünk egyik kiemelkedő alkotásával, de mint egy értékes írói pálya legjelentősebb állomásával is első helyen kell foglalkoznunk.

Tíz éven át hiába vártuk a mában gyökerező erdélyi regényt; az első évek fojtott légkörében nem tudott az megszületni. Noha az új vegetáció már egy új életforma jegyében indult, ennek körvonalazását csak szórványosan kísérelték meg és irodalmi programját is inkább csak a múlt derengő példáin át projiciálták. Most aztán nemrég szépirodalmi és tudományos megfogalmazásban is megkezdődött Erdélyben a „magunk revíziója“. Tamási Áron „Címeresek“ c. regénye, mint szörnyű fantom, rikító színekkel idézi fel a belső bomlás egyik csirarétegét, a „Zátony“ szerzője kaotikus izgalommal dobálja a szét az impériumváltás borzalmas képeit, míg végül Berde Mária a művész önuralmával próbálja rendezni az erdélyi magyar lélek 1918—19. évekbeli emlékérdőjét.

A „Földindulás“ egy erdélyi magyar földbirtokos család története. Szerző — a „Zátony“ és a „Címeresek“ szerzőivel együtt — ösztönösen érezte, hogy minden regény, mely az erdélyi magyarság széthullását tragikus méreteiben kívánja szemléltetni, szükségképpen kell hogy földbirtokos urait ábrázolja. A magyar Erdély uralkodó

¹ Ravasz László: „Földindulás.“ Magyar Szemle. 1931 aug. — Berde Mária: Utóhang a Földinduláshoz. U. o. 1931 dec. — Markó Árpád: Pax vobis. U. o. 1931 febr.

társadalmi rétege a tisztviselő és középbirtokos osztály volt. Az előbbinek kezdetben csak állását kellett elhagynia, pátriáját nem; 1918—20 körül Erdélyben senkinek sem derogált „úriember létére“ napszámoknak menni. De mikor az utóbbiak lába alól kihúzták a földet, a meg hagyott birtok már csak útilaput s koldusbotot termett — vagy küzdelmes harcot azoknak, akik a rögökben végtére mégis megkapaszkodtak ...

A Kathona-család három leány- és egy fiútagja között hányódik- vetődik a háborúutáni Erdély zaklatott lelke. A regény többi alakja csak árnyalja, aláhúzza vagy élezi a kisebbségi sors vállalásának a testvérek rajzában kifejezett útjait. A négy Kathona-testvér voltaképpen három lelki képlet megszemélyesítője. Ila a legfiatalabb leány. Pajkos nagy gyermek, tele életkedvvel és életigenléssel, aki ama sokatemegetett „aranyifjúság“ jogairól és örömeiről a változott családi és politikai viszonyok kedvéért nem hajlandó lemondani. Az a női típus, amelyről érdemes volna megírni „a múlt nagyasszonyaidnak hódoló könyvek fonákját. A történelmi idők mérlegén megmértvén, könnyűnek találtatott; az első szellő, mely csábító ígérekkel jött, a pomádés agronom oldalára sodorta. Rendkívül finoman kidolgozott, élethű figurája azonban még mindig jóval rokonszenvesebb, mint férfi-partnere, Zibai, aki, midőn a Kathona-birtok menthetetlen, egy élelmesében mentett birtokba nősul. — Etelka és Gyula, a két fanatikus testvér, a másik véglet megszemélyesítője. Az exaltált lány percig se hisz az új berendezkedés állandóságában, vak bizalommal várja a kedvező sorsfordulatot s mindenkiben áruló ellenséget lát, aki alkalmazkodni mer az új viszonyokhoz; szimbóluma annak a vétkes történelmi optimizmusnak, mely elégnék hitte az ezeréves múlt horgonyába kapaszkodni akkor, amikor az évtizedek óta recsegő hajón már az utolsó kötél is elszakadt. Etelka passzív rajongásának aktív, lobogó szelleme Gyula. A huszas évek irredentizmusának megdöbbenően hű fotográfiája ez a nyugtalan kamasz. Szava képes beszéd, tekintete titkos jeladás, őmaga kifürkészhetetlen hatalmak hírnöke ... Ismerjük őt: szomorú menekült diákok baráti társaságából kísért még emléke; ő az, aki hagyományos álmok révületében tölti éjszakáit, minden idejét, egészségét, utolsó fillérét „missziós feladatának“ szenteli, mígmen egy áruló napló, egy rossz vers, egy naiv térképázlat miatt börtönöknek vagy határszéli grancsárok golyójának áldozatává válik... Ismerjük őket, a zavaros évek furcsa nőseit... A két véglet között áll Klára, a legidősebb testvér. A történelem hullámai hozzá hatnak el legkevésbé, de ő őrzi meg leginkább lelke egyensúlyát. Nem szegődik elvek hűségébe, itt is, ott is segít, amit lehet. És midőn a tanítóban, a regény egyetlen építőerejű férfialakjában özvegy élete új társra talál, elhisszük a regénynek ide átszóló üzenetét, hogy akik ott „meg tudták őrizni magukat, mindannyian összetartoznak“ s elhisszük szűkebb szózatát is, hogy összetartozásuknak jövője lesz ...

Berde Mária regénye közvetlen környezetrajz az impériumváltozás eseményeiről. 1918—19-ben, erdélyiek, valamennyien annak a néhány alaknak szédülten kóválygó változatai voltunk, akiknek típusú egyszerűsített személye körül zajlik le a „Földindulás“ színjátéka. A regény legfőbb művészi értéke, hogy az író az esemény képeit a maga erejével számolva mérte föl s így kitűzött feladatát ökonomikusán meg is oldotta; legfőbb morális értéke pedig az, hogy vállalta alakjai valamennyi arcát, lelki vérségét elesett hőseitől sem tagadva meg. Higgadtan választja el ama napok lázas izgalmát a mai szemlélet mérlegelő ítéletétől; nem a mai ítéletet fogalmazza meg, de az akkori lelki zavart rekonstruálja művészi képben. Író és írásmű itt mindvégig azonos. Pedig az író egyetlenegyszer sem hallatja hangját, sőt — ismerve a tárgy veszélyeit — a lírai szabadosság helyett hűvös

tartózkodással inkább a kicsit tán feszes precíziót választja. De könyve mindvégig élénk, színes, fordulatos; hol alakjainak művészi elemzése, hol az események meglepően pontos ábrázolása, hol a lelki rezzenések hajszálfinom regisztrálása, hol a külsőségeken szívesen elidőző nő bájos magafeledkezése köti le figyelmünket. Berde Mária egyike legízesebb nyelvű íróinknak. Szín pompás, gazdag, költői nyelve — a mezőségi tájszólás enyhe árnyalatával — legjobb, saját hangú stilisztáink közé sorozza. Erdélyisége nemcsak dekoratív hatású nyelvében, de egész gondolatvilágában kifejezést nyer. Egyszerűen véreből gyökerezik. Ma, amikor nem egy kávéházi asztal mellől pesti sikerhez segített középszerűségveteránt — szegény Erdély átutazó vendégeit — „erdélyi író“ nimbuszával övez üzleti reklám, különösen érdemes kiemelni Berde Mária transzilvanizmusát. Ez a regény kedvet kelt az olvasóban szerző előbbeni írásai iránt és méltó várakozást újabb könyvei elé.

P. GULÁCSY IRÉN „Pax vobis“-ának olvasásakor erősen befolyásolja az embert a „Fekete vőlegények“ emléke. Ez nem volna baj. De az már hiba, hogy új regényében maga az hőnő is korábbi művének hatása alatt áll. Annak monumentális terjedelmét mérte föl ennél is, az esemény színhelyéül történelmünknek szintén egyik legjelentősebb fejezetét választotta s oknyomozó reflektorát éppúgy históriailag másodrangú hősök alakjaira koncentrálja, mint amott. A nagy hasonlóság — mint alább kitűnik — egyik relációban sem előnyös.

Idő: Rákóczi kora. A hősnő Pálffy János gróf leánya, Mária, aki mint Eleonóra anyacsászárnő udvarhölgye Bécsben él, de szíve Rákóczi pártjához húz, mert kedvese, Haller Gábor gróf, a fejedelem seregében szolgál mint a „gavallér úrfiak“ kapitánya. Látnivaló, hogy a fiatalok boldogságának egyetlen akadálya a Rákóczi-féle fölkelés, következésképpen egyetlen megoldás: mielőbb végetvetni annak. A cél érdekében Mária, amint beleszokik az udvari környezetbe s a fiatal uralkodó kezét is megszerzi, minden igyekezetével azon van, hogy királyt és nemzetet összebékítve labanc apa és kuruc férj közös szeretetében élhessen. Csakhogy a férfiak mindig elrontják a nők szép álmait. A békének nagy ára van: Mária női becsülete. A lány áldozatul esik a császár szerelmi szenvedélyének — s most már hiába jön létre a béke. Gábor nem hajlandó megérteni az érte hozott áldozatot s feleségül veszi Károlyi Sándor leányát. Mária a család szégyenévé és — I. József hirtelen halálával — az udvar gyűlölködésének céltáblájává válik, honnan csak egy ráerőszakolt házasság elfogadása árán szabadul.

A történelem tud arról a gyöngéd szerepről, melyet Pálffy Mária grófnő I. József életében betöltött;¹ ismeri azt a jelentős befolyást, melyet a fiatal leány az uralkodóra gyakorolt s följegyezte, hogy Heister elmozdítása után Pálffy Jánosnak a magyarországi császári hadak élére való kinevezése az uralkodó részéről főképp a kontessz iránti figyelemből történt. Iratok dokumentálják, milyen csúnya hajsza indult meg a császár halála után a Máriának ajándékozott ruhák és ékszerek miatt, mely utóbbiakat vissza kellett szolgáltatnia az udvarnak. 22 éves letére férjhezmenni kényszerült a 65 esztendős Prehorovsky Károly Ferenc gróf cseh helytartóhoz, kivel 12 évet élt.

Pálffy Mária élettörténete magában véve is érdekes és hálás regénytema. Az udvari élet bonyolult etikett-pókhálójának rajza éppen kellő adag couleur locale-t ad a gáláns történelmez. Ha szerző célja

¹ Lásd főképp Lukinich Imre: „A szatmári béke története és okirattára“ c. művét.

a mese természetes határain túl nem terjed, úgy műve egyharmadnyi terjedelméből érdekes, romantikus életrajz válik, aminthogy e szűkebb körbe fogható fejezetek a regény jelenlegi, túldimenzionált formájában is sikerültek. Annál érthetlenebb a nagy történelmi apparátus, a hadműveleteknek tudós forrásokból megszerkesztett vázlata, a szatmári békekötés létrejöttének monografikus aprólékossága. Minek a piciny epizódhoz a nagy történelmi körkép, minek a könnyű dallamhoz a wagneri orkeszter? Hosszúra nyúlna pontról-pontra kimutatni, milyen végzetes hiba-komplexumba sodorja az író a tárgy természetével és az erőviszonyokkal nem számoló vállalkozás. Egy tragikus női sors szerepét szánta Máriának, valami átmenetet a bethuliai Judit és a domremy-i Jeanne d'Arc között, de a szerep majdnem ellenkező hatását kelti a szándéknak s legfeljebb szánalmunk kíséri a kedves gyermeket, aki túlmerész játékával alaposan megégette ujját. Semmiestre sem látjuk azonban költőileg igazolva a hősnőnek a dráma tetőpontján elhangzott fájdalmas kifakadását, hogy t. i. „minden férfi-igazság se ellensúlyozhatja az asszony örök igazságát“ s azt a bántódást, melyet elviselnie kellett... Pedig az író mindent elkövet hősnője érdekében. Vagy talán éppen azért? Mária készíti elő Rákócziné látogatását férjénél, az udvari intrika szálait ő bogozza ki, apja hadműveleteit is szinte ő intézi, „többet ér, mint egy armádia“, lázasan közvetít nemzet és király között, úgyhogy az olvasónak már-már azt kell hinnie, hogy a szatmári béke kizárólag az ő fáradozására jött létre két szerető szív egyesülése érdekében s szinte csodálkozunk, hogy a történelem nem ezt tanítja... Mily óriási elhajlást mutat a . térben az alapvonalától egy foknyi szögben indított szár, mily messze-menő téves következtetésekre vezet egy helytelenül beállított regényalak! A hősnő missziós küldetésének kihangsúlyozása egyszerre megfosztja őt a kezdet kedves frissességétől; fokozza ezt, hogy az író újabbnál újabb terheket rak a leány vállaira, míg az szertelen Jókai-figurává nem válik. Jókai naív motivációjára vall egyébként a szereplőknek két kategóriába tartozandósága, „Csataképeire“ emlékeztet a regény nem egy sikerültebb epizódjelenete stb. A történelmi alakok ábrázolásában is hagyományos minták kötötték kezét. Alapos történelmi előtanulmányai ez alkalommal nem szolgálták egyszersmind alakjai ábrázolásának gazdagodását. A készenkapott alakokat megtartotta s legfeljebb egyik-másikukra igazított utólag némi emberibb vonást.

Gulácsy Irén stílusa első regényei óta sok salaktól tisztult már meg. Erőteljes beszéde, gazdag nyelvfordulatai, széles hangskálája élénk hullámzást adnak előadásának. Az archaizálást nem viszi túlzásba, bár nem mindig tart kellő mértéket; kurucai olykor igen sujtásos, kurucdalos és balladás régiséggel beszélnek, máskor túlmodemek. A meg igekötővel szavalt még mindig béklyóba veri: „megszünetelt“, „megképzett“ stb. A regény egyik fejezetében „Sarolta nem hallgathatta el, hogy gyöngéje van a drága és színpompás uniformisok iránt“; e helyütt a kritikus sem hallgathatja el, hogy neki viszont a drága és színpompás magyar nyelv a gyöngéje.

Írónőink között egy sincs, akinek írásában annyi erőteljes, határozott, majdnem kemény, ú. n. férfias vonás jelenne meg, mint Gulácsy

Irén munkáiban. A mesemondásban pedig az egész mesét átfogó szemlélete kivételes, ritka tehetségről tesz tanúságot. Ez utóbbi Gulácsy Irén legkiválóbb érdeme s hangsúlyozzuk: ez kiváló érdem! De ugyanakkor érintenünk kell, hogy határozottsága és előadásbeli otthonossága nem teljes mértékben sajátja, sokszor utánzata csak az erővel való teljességnek. Amily imponáló és — a „Pax vobis“ fogatkozásai ellenére is — ígéretteljes tehát P. Gulácsy Irén sajátos elbeszélő tehetsége, éppoly önállóan s ezért mielőbbi felszabadulásra vár írói egyénisége.

BEREND MIKLÓSNÉ pár évvel ezelőtt megjelent regénye, a „Lüktető talaj“ még nagyobb méreteket állít fel, meséje az egész glóbuszt átfogja. Az újkabkori világirodalomban is aligha akad ennél univerzálisabb történet. A regény középpontjában a háború alatt Brüsszelben kivégzett Miss Cavell költőileg szabadon átalakított alakja áll, aki a regényben mint fiatal lány szerepel, Elaine néven.

A mű részletes tartalma maga is egy kisebbfajta regény terjedelmére rúgna, legfeljebb érintenünk lehet tehát cselekmény hálózatának legjellemzőbb szálait. A hősnő, — dúsgazdag, előkelő angol diplomata leánya — miután egy német vezérkari tiszt iránt táplált tiszta szerelmében keservesen csalódik s egy fiatal magyar orvossal szövődő vonzalmát holmi nem egészen elfogadható lelki gátlás és még inkább a világháború kitörése megszakítja, megismerve az emberi szenvedést: a nyomorúság enyhítésének szenteli életét. Mint ápolónő német fogóságba esik, kémkedés gyanújába kerül, hiába hangsúlyozza ártatlanságát, a tények látszólag ellene vallanak, föbelövik. A meseszálát bonyolult erezet szövi-fonja át. Elaine társaságában megismerkedünk egy amerikai milliomoslánnyal, egy elszegényedett grófi család tagjaival, egy szerb festővel, aki történetesen a sarajevói merénylet tettese, felvonulnak az orosz emigránsok titokzatos alakjai, egy francia herceg s egy démoni táncosnő, a magyar orvos, velük és általuk az amerikai arany megejtő varázsa, a szláv fanatizmus víziós képei, a német külvárosok nyomortanyái, a metropolisok alvilágának minden szennye, mocska, rejtelve és borzalma, Párizs, Berlin, Odessza, Budapest, a magyar vidék, a magyar közélet, a történelem lapjai, a háború borzalmai, harctér, vérözön, fogság, a sarkából kifordult világ, a szörnyű, egyensúlyavesztett, lüktető talaj...

Tolsztoj, Victor Hugo tollára méltó grandiózus feladat! Ha az eredmény messze mögötte marad is a kitűzött célnak, a mű mint kísérlet komoly figyelmet érdemel. Berend Miklósné rendkívül eleven fantáziával szövi meséjét, a hatalmas anyagot ügyesen használja fel céljaira s bár sokszor annyira belemerül a részletekbe, hogy úgy tűnik fel, mintha messze elkalandozna tárgyától, az olvasó érdeklődését sohasem ejti el. Elaineben oly páratlanul finom, eszménnyé nemesített alakot teremtett, kinek légius lebegése Vörösmarty „Hedvigjéhez s a népballada „Julia szép leánykához fogható. Kár, hogy ezt a törekény alakot Berend Miklósné is misszióval ruházta fel, holott nálunk az apostolok életben és irodalomban már unalomig elszaporodtak. Amellett Elaine rajzában Miss Cavell alakja nem tud teljesen feloldódni a regény képzeletbeli alakjával, az élet tragikus modellje paralizálja a költészet szelídebb tündérleányát.

A költői idealizmus jegyében született ez a regény, de a technika korának kitorhateden bélyegét viseli magán. Műfaját a film és a sajtó

teremtette meg. Filmszerűségét a jelenetek gyors pergése, a legtávolabb lejátszódó képek hirtelen összevillanása, sőt egymásrafényképezése érzékelteti; továbbá az a fukar, expresszionista, táviratstílusú helyzetrajz, melyet tüstént villámgyorsan követ a kibomló kép. Másfelől a riporttal tart közeli rokonságot. Nem annyira riportregény, mint inkább riportokból és haditudósításokból szerkesztett regény. Elképzelhető, hogy ily tömegű nyersanyag feldolgozása milyen próba elé állítja a művész mértéktartó fegyelmét. A „Lüktető talaj“ a „kevesebb több lett volna“ című igazság tanulságos példája. Szerzőnek különben dicséretes tudásszomja sehogy sem válik a regény javára. Szép és fölemelő dolog a mese keretében egy-egy okos reflexióval találkozni, izgalmas problémáknál egy percre megállni, érezni a költő magasabbrendűségének, kiművelt szellemének fényét. De az író sűrű, szándékos a propos-i — tudásának vagy írásközben szerzett ismereteinek minél könnyedebb kiröppentései — messze túllépik a kényes határokat. Berend Miklósné fanatikusa a Tudománynak. Föltétien tekintélytisztelő, következésképpen nem híve a női egyenjogúságnak. E tekintetben írónőink között egészen kivételes jelenség. Elainenek egy ízben eszébe jut, hogy „azért, mert ő asszony: brokát-fuggönyös szobában háljon, míg a nálánál százszor értékesebb férfiak a sáros rögön fekszenek? Kikel habos, szép ágyából. Végigfekszik a padlón“.

Berend Miklósné egyetemes érdeklődési köréből — úgy tetszik — a művészetek és az orvostudomány iránti vonzódása válik ki. Újabb regénye — „Istenek és ösztönök“ — a pszichiátia köréből veszi tárgyát. Háromszögű történet ez egy híres professzorról, annak szép feleségéről és névtelen famulusáról, aki idővel az asszony s a katedra birtokába jut. Ám a szerencsés örökösnek sehogy sincs szerencséje. Mestere korszakos kísérletei neki éppúgy nem sikerülnek, mint a szakítás a megunt szeretővel. Végül megőrjíti az önvád. Talán meg is hal. Egészen biztosan nem lehet tudni, mert „a lélek és a vér e regénye“ nemcsak rendkívül kusza, de homályos is. A „Lüktető talaj“ hibái annak érdemei nélkül ütköznek ki belőle. Abban a két vastos kötet terjedelme és a mese gazdag szövevénye némileg abszorbeálta a lexikális anyagot, ebben az író aránylag túlvékony történet gerendázatára hordja az ijesztő orvosi szakkönyvek nehéz bölcsességét. Amott egy kivételesen finom — bár lélektanilag abszurd — légies alakban gyönyörködhattünk, itt csupa beteg, terhelt és romlott figura rángatózik a színen. Pedig az író mindent elkövet, hogy ébren tartsa az olvasó érdeklődését. Valósággal végigkergeti a regényen egyetlen lélekzetvétel nélkül. A stílus is fáraszt. Seholy egy leírás üdítő tisztasága, seholy az elemzés elmélyedő pillantása; az író nem ismeri a szavak szép játékait, zengő muzsikáját. Stílusa bántóan modoros. Amellett az olvasót minduntalan arra kényszeríti, hogy könyveiben helyesírási hibákat és nyelvbtlásokat korigáljon. Ilyeneket például: szallag, kandalló kúrttöje, pépé (péppé) áztatott utak, Amerika Angliához szitt, fáradságos, lázadást szitt, rött pompát öltöttek a gesztenyefiák stb. Kijavítjuk azt az újabban lábrakapott, tompa-nyelvérzék-szülte kifejezést is, mely szerint valamit nekem nem „oda adnak“, hanem ide adnak (v. ö. Istenek és ösztönök, 251. 1.).

Berend Miklósné írásainak legtalálóbbr jellemzését az új regényéből vett következő idézet adja: „A részletek érdekesek, az egész képe homályos, összefüggéstelen. Adathalmaz. Kaleidoszkóp, mely minden rázásra mást mutat, de nem áll össze harmonikus, megnyugtató képpé. Hiányzik az alkotóművész isteni ereje.“

A további három írói egyéniség vázlatában a történelmi érdeklődés távlatát a családi élet szűkebb köre váltja fel. A heroina alól eltűnik a magas talapzat, felsőbb küldetését egyszerű élethivatással cseréli fel. Stílszerűen szólva: grande toilette helyett háziruhát ölt. Szerepének módosulása jelentős terhektől mentesíti az írórt is; ám legfőbb feladatának még mindig meghagyja: a szürke alakból is individuumot, — hőst formálni.

SZABÓ MÁRIA nőalakjai csak missziójuk extenzitálásában különböznek az előbb jellemzett típustól; teljes odaadással szentelik magukat ők is kiszabott feladatuknak. Könyveiből egyetlen dallam csendül ki: a jóság. A jóság a legnagyobb hatalom! Ágneszt ez segíti az élet nehézségein át diadalra („Felfelé!“), Mártának ez ad egy önző vak ember oldalán erőt és fölemelő boldogságot („Appassionata“), az utolsó koldust is ez sodorja hozzá testvéri közeibe („Magamtól-másokig“). Hitének néha aktivitása van, ilyenkor szuggerálja a naivabb olvasót s ez az etikai érték szívesen feledteti gyöngeségeit: a mese átlátszóságát, a figurák határozatlanságát, a sokat bíbelődő, fölösleges magyarázgatást. Az enyhén dezilluzionált olvasó ugyan minden bizonygass ellenére sem hiszi el, hogy a jóság sziklákat olvaszt, mégis egy percre neki is jól esik megpihenni ennek a ritka-makacs szívnek szép ábrándjain.

BECZÁSSY JUDIT reprezentatív műve, a „Terebélyes nagy fa“ nemzedékregény. Három nemzedék vonul fel a nagy fa: a család árnyékában s már a negyedik is cseperedik. A szép Péterfy Perzsi sudár alakjához futnak fel a gyökerek, tőle ágaznak szét a lombok is. A történet a múlt század utolsó harmadában játszódik; nem évszámok, nem politikai vonatkozások utalnak a korra, maga a puszta tárgy határozza meg azt teljes pontossággal. A kor „az eladó birtokok“ kora. Külső eszköztelenséggel fejt ki az író a családi kör megbonthatatlan-ságának — mint legbelsőbb költői tartalomnak — parancsát és ugyan-csak néma vallomásként bontja ki a női lélek válságainak titkát. A „Terebélyes nagy fa“ a lányos illúziók szétfoszlásának regénye. A hősnőt az író a naturalizmus kötelező objektivitásával mintázta meg és annak életszerűsége csak nyer azáltal, hogy a sorokon mindvégig keresztülsüt, de sehol föl nem izzik szerző lírizmusa. Elismerjük a kép hitelességét, analógiákkal magunk is találoztunk az életben, de sajnáljuk, hogy szép nyugodt, napos mezői nincsenek a könyvnek. A Perzsiben megszemélyesített „terebélyes nagy fa“ szapora gyümölcsseit szinte virágzás nélkül termi. A férfinem ügyvédjeül sem szegődünk — elvégre védje kiki a maga ügyét!, de a vigasztalan, végső impresszió kialakulása miatt igazságtalannak tartjuk a regény férfi-szereplőinek kivétel nélküli gyarlóságát: az apák eladják lányukat, a férj háremet tart s mostohagyermekai vagyonát eltékozozolja, az egyik

vő becstelen, a másik komikus, ha pedig egyik se, akkor félszeg. Aki meg akarja ismerni Beczássy Judit művét, olvassa el Zola „Fécondité“ c. könyvét, a nagy család, a sokgyermekes „terebélyes nagy fa“ igazi regényét — s építő értéket, helyes mértéket és horizontot nyer!

IRODALMUNKBAN mintegy harminc évvel ezelőtt egy fiatal költőnő tűnt fel, akinek jövőjéhez illetékes körök igen szép reményeket fűztek. A költőnő kezdte is beváltogatni e kötelező reményeket, egyszer azonban — korábban, mint várták — hirtelen megállt. Egy téma-változatnál állott meg. És — mint a lámpa fénykörébe szédült lepke — addig röpködött a kicsinyes fókusz körül, míg színpompás szárnyai egészen megfakultak, elrongyolódtak; ma már csak vergődik az arasznyi arénán. Könnyű kitalálni, hogy költői hasonlatunk Erdős Renéet illeti. Úgynevezett „alkuvástalan őszinteségű“ versekkel indult, termékenyen ontotta könyveit s az 1920-as évek elején erotikus alapjellegű regényeivel (melyek közül kiválik „Az új sarj“ és „Santerra bíboros“) jelentős sikereket ért. Az erotikus és szexuális témák idővel teljesen beleidegződtek írói egyéniségébe; ma már, ha szabadulni próbál tőlük, föltétlenül a ponyvaromantika mocsarába süpped. Példa erre legutóbbi két regénye: a „Brüsszeli csipke“ és az „Ezüst bölcső“.

A „Brüsszeli csipke“ egy család asszonyainak becsületét szimbolizálja — míg meg nem kezdődik a regény. A regény ugyanis a szimbólum érvénytelenítése. A két kötet különben arról szól, hogy X, a jólsvájfolt házibarát meghódítja a kellő mértékben korlátolt Y feleségét s a viszony tetőpontján feleségül veszi — a lányukat. Y-né bánatában öngyilkosságot követ el (gázmérgezés a konyhában!), de hőnszerető fia az utolsó percben megmenti anyja életét, miáltal a regény szerencsés befejezéshez jut és öngyilkosság árnyéka sem kísérti a meggyötört olvasó álmát.

Még különösebb az „Ezüst bölcső“ története. Az ezüst bölcsőt a gazdag bankár nagyapa csináltatta unokájának. Lontalin, a hedegűművész-csodagyermek azonban évek múlva is ragaszkodik ahhoz, hogy az ezüst bölcsőben háljon, sehogy sem akar kinőni belőle. „Milyen jó gyermeknek lenni! Ez a legszebb a világon!“ Am az öntudatos csodagyermek minden gyermeteg ragaszkodása sem akadályozza meg az írónőt abban, hogy már öt éves korában ne emelje természettudományi alapra a bébinek az ostoba gólyamesével kapcsolatos ismereteit. De mindebből a továbbiak során semmi sem következik. A történet jobbra-balra kanyarog anélkül, hogy a részek között valami halvány összefüggés lenne. Lontalin megjárja Amerikát, a hajón furcsa kalandba keveredik egy züllött jazz-dobossal, jövődöbelije érzelmes indiai történettel mulattatja, még csak néhány lap van hátra a könyvből s a türelmetlen olvasó joggal attól tart, hogy már egy kis erotikumot is sajnál tőle az író, amikor végül elérkezik a nagy jelenet: Lontalin belevetetheti magát titkos szerelmese karjaiba, aki nem kisebb személy, mint egy bujdosó királyfi; aztán — mint ki dolgát jól végezte — szerző férjhezadja hősnőjét egy külön némethez.

Új könyvei semmi újat nem hoztak tehát; mind a kettő a régi recept új sütetben. És azt sem lehet megérteni, hogy milyen szükség hozta létre őket? Az ember sok mindenre gondolhat, csak éppen ihletre nem. Az a kevés érték, ami újabb regényeiben itt-ott meghúzódik, nagyon sovány kárpótlás a költészeten ejtett sérelmekért! A „Brüsszeli csipkében“ még van valami írói gond azokban a jelenetekben, ahol a gyermekek a szülőkétől eltérő utakat taposnak, vagy ahol a fiú néma gyanúval anyja bűnös szerelmét figyeli, de egyébként...

Alig van fejezete, melyben lépten-nyomon ne vétene a művészet és jóízlés egészen elemi, minden író tollát egyaránt kötelező szabályai ellen. Morális szempontokat ne is említsünk. Pedig Erdős Renée majd minden regényében — a regény elején vagy végén — buzgó moralista álarcában lép fel és nagyon dicséretes tanításokat hirdet. Regényeinek éppen csak a közepe: a mese erkölcstelen. Nagy múlttal dicsekvő írói fogás ez: gyökerei Boccacciónál is régebbre nyúlnak ... Kár érte. Korábbi jobb regényeiben, amikor még a csiklandós mese nem szorította ki egészen az író, meglepően finom és mélyreható lélekelemző tehetségről tett olykor tanúságot.

Erdős Renée regényei általában a pénzemberek világában játszód-
nak. Nem csoda tehát, ha bizonyos anyagias gondolkozás őt is egészen hatalmába ejti s a merkantil-ideológia regényeiből minduntalan kiüt-
közik. így például a szeretet legfőbb mértéke az ajándék. Szerző az ajándékoknak nemcsak mennyiségét, de értékét is számon tartja. Lontalin olyan rózsacsokrot kap, amely „legalább 100 márkába kerül“, ami azt jelenti, hogy Lontalint nagyon szeretik. Pénzarisztokráciájá-
hoz szorosan hozzátartozik a nyelvismeretek fitogtatása. Hogy az idegen szó („secretair“) vagy szöveg (pl. a „Brüsszeli csipke“ sikam-
lós francia anekdotája) hibás vagy helytelen, azon fölényesen túl-
tesszük magunkat. Fő, hogy meglegyen az előkelő csillogás káprá-
zata, — azok, akik olvassák, többnyire úgysem értik! Akad tán opti-
mista olvasó, ki azzal vigasztalja magát, hogy az író annál jobban tud magyarul! Sajnos, ez a remény sem alapos. Régebbi írásaiban színes-
tollú, élvezetes elbeszélőnek ismertük ugyan meg, de újabb regényeinek
pongyolaságán már a magyartalanság is elhatalmasodott. Hangja sok-
szor a pesti aszfalt romlott nyelvének fonográf-lemeze. Erdős Renée
a modernséget a divattal azonosítja. Végzetes könnyelműség! A
könyveket semmi sem fosztja meg oly hamar frissességüktől, mint éppen
a napi érdekű problémák hajhászása. Igaz ezzel szemben, hogy divatos
író maradhat valaki akkor is, ha már régóta nem moderm... Erdős
Renée évek óta egy nagy csalódásban tartja olvasóközönségét és —
önmagát. Financiális hasonlattal élve: úgy tűnik fel, mintha óriási
aranykészlettel rendelkeznek és csupán a kedvezőtlen konjunktúra
miatt nem hozza azt teljes mértékben forgalomba. Regényei viszont
kétségtelenül arról győznek meg, hogy fiktív aranyfedezettel dolgozik.
Ő is, mint minden író, tehetsége legjavát adja. Ha az eredmény csaló-
dást kelt, főlöskéges a magyarázatot az írón kívül álló okokban keresni.

EPILÓG: A kritikus a regények tükrében elsősorban az író-
t kereste. Ha a női lélek külön szépségeit is sikerült bennük — minden
tettenérési szándék vagy detektív-les nélkül — felismernie, arról csak
örömmel emlékezhetett meg. De ha a kép sajnálatos hibákat, gyön-
géket és fogyatkozásokat tárt fel, ám lássa az óvatlan tetszelgő, aki
könnyelműen tollat vett kezébe. Az írás kíméletlen tükör, nem
pedig varázsszer.

BISZTRAY GYULA